

શિક્ષણ અને કેળવણી :પાયાનો તફાવત

ઠાકર હિરલ ચંદ્રકાન્તભાઈ

પીએચ. ડી. રિસર્ચ સ્કોલર,

ડૉ. બાબા સાહેબ આંબેડકર ઓપન યુનિવર્સિટી, અમદાવાદ

સારાંશ

પ્રસ્તુત પેપર શિક્ષણ અને કેળવણી વચ્ચેનો પાયાનો તફાવત સુચવે છે. આ ઉપરાંત પ્રવર્તમાન શિક્ષણપ્રથાની ત્રુટીઓ અને કેળવણીનો વાસ્તવીક ઉદ્દેશ રજૂ કરે છે. અહીં પ્રવર્તમાન શિક્ષણપ્રથાને વખોડવાનો કોઈ ઉદ્દેશ નથી પરંતુ વાસ્તવીક નક્કર ચિત્ર રજૂ કરવાનો પ્રયાસ છે. આ પેપર શિક્ષણજગત સાથે સંકળાયેલ તમામ જ્ઞાન પીપાસુ માટે ઉપયોગી બની શકશે.

“ભારતનું ભાવી તેના વર્ગખંડોમાં ઘડાઈ રહ્યું છે.”-આ ઉક્તિ ઘણીવાર શિક્ષણ જગતમાં કાને અથડાતી રહે છે.” શિક્ષણ” ત્રણ અક્ષરનો શબ્દ પરંતુ એક લાંબી આજીવન ચાલતી પ્રક્રિયા પરંતુ શિક્ષણ એ સ્થિર નથી, પરિવર્તનશીલ છે. પળેપળે વિશ્વ બદલાય છે, સમાજ બદલાય છે અને સામાજિક-શૈક્ષણિક નીતિનિયમો પણ બદલાતા રહે છે. પરિવર્તન ને આવકાર્યું કહેવા કરતા ‘અનિવાર્ય’કહેવું વધુ ઉચિત છે.

સમયની માંગ અને વિકસિત જ્ઞાનની સાથે સાથે માણસે પરિવર્તન લાવવું પડે છે.કાળક્રમે આર્થિક, સામાજિક, સાંસ્કૃતિક અને બૌદ્ધિક પરિવર્તનો માનવજાતની પ્રગતિ માટે સુલભ બન્યા છે. પ્રાચીન શિક્ષણપ્રથા, ગુરુકુળ પ્રણાલી, મધ્યયુગીન શિક્ષણ, ગાંધીયુગનું શિક્ષણ અને પ્રવર્તમાન online education : ક્રમશઃ શિક્ષણનું આધુનિકીકરણ જોવા મળે છે. કહી શકાય કે તબક્કાવાર શિક્ષણનું વિસ્તરણ થયું છે.

શિક્ષણ તો અવશ્ય પરિવર્તનશીલ બન્યું છે, પરંતુ આ પરિવર્તનમાં “કેળવણી” શબ્દ ક્યાં? ગાંધીજીએ સૂચવેલ 3H: HEAD, HAND અને HEART ની કેળવણી જોવા મળતી નથી. પ્રવર્તમાન શિક્ષણ ઉચ્ચ દરજ્જાની વ્હાઈટ કોલર જોબ માટે શ્રેષ્ઠ છે. પરંતુ નૈતિક મૂલ્યો,નીતિ વિષયક બાબતો કે મૂલ્યશિક્ષણમાં ઘણું ઉણું ઉતરે છે. આજનો વિદ્યાર્થી I.T ને તો ખુબ સારી રીતે જાણે છે,સમજે છે. પરંતુ LIFE SKILL ને સમજતો નથી.પરિક્ષાલક્ષી પોપટીયું વાંચન કરેલું ભણતર અને કલા-સાહિત્ય-વિજ્ઞાન તેમજ જીવનપયોગી કેળવણી વચ્ચે ક્યાંય સબંધ જોવા મળતો નથી.

શિક્ષણ પ્રાપ્ત કરવું અને કેળવવું-આ બે ભિન્ન પ્રક્રિયા છે. પ્રચુર જ્ઞાનના વિસ્ફોટમાં સમાજને માહિતીસભર અને ટેકનોલોજી થી સજ્જ ડોક્ટર, એન્જનીયર કે વૈજ્ઞાનિક તો ઉપલબ્ધ થાય છે. પરંતુ સમાજના રખેવાળ,શિલ્પી

એવા ઉચ્ચ નીતિમતાયુક્ત વિચારકો, દાર્શનિકો, તત્ત્વચિંતકો, કેળવણીકાર અને શિક્ષકોનું શું? સમાજનું કલેવર બૌદ્ધિક દ્રષ્ટીએ સમૃદ્ધ હોય પરંતુ આંતરિક દ્રષ્ટીએ ખોખલું હોય તો તેવા સમાજને કેવી રીતે સ્વીકૃતિ આપી શકાય? આજે સહુને મોટી રકમના પગારની ખેવના છે. પરંતુ જ્યારે ખરા અર્થ માં કેળવણીની વાત થાય તો આજનું શિક્ષણ ખુબ નિમ્નસ્તરીય છે. ગુરુકુળ પ્રણાલી કે ગાંધીજી ની સુચવેલી બુનિયાદી કેળવણી માનવ માટે, માનવીય જીવનનું સર્જન કરનારી હતી પરંતુ આધુનિક કેળવણી માત્ર ને માત્ર “મશીનરૂપી માનવ”(સંવેદનાહીન સમાજ)નું સર્જન કરે છે. આજે જ્ઞાન મેળવવું સુલભ જ નહિ સગવડિયું બની ગયું છે. પરંતુ આ સગવડિયું જ્ઞાન વિદ્યાર્થીને જીવનશાળા ના એવા કોઈજ પાઠ શીખવી નથી શકતું જે તેમને માનવીય અભિગમ, સંવેદના સભર બનાવી સદ્ગુણ શીખવી શકે.

અહીં લેખક શ્રી ગુણવંત શાહ ના શબ્દોમાં કહીશ કે, “નાનકડા ચીકુની ચિપ્સ જેવા મગજ સાથે દુનિયાભરના જ્ઞાન ને રમો.” આધુનિક વિદ્યાર્થી લેપટોપ કે અન્ય મોંઘા ડિવાઈસ તો ઓપરેટ કરી લે છે પરંતુ સરળ લાગતા જીવનપથમાં ગૂંચવાઈ જાય છે. આલીશાન બિલ્ડીંગ, આધુનિક ઉપકરણો, મોટા મોટા થોથાઓથી સજ્જ લાઈબ્રેરી અને વધુને વધુ ટકાવારી મેળવવાની આંધળી હરીફાઈમાં દોડ... આ તમામ તત્ત્વોએ વિદ્યાર્થી- વાલી અને સમાજને એવા ત્રિભેદે લાવીને મુક્યા છે કે જેમાં વિદ્યાર્થી મોટી નામધારી ડીગ્રી તો મેળવે છે પરંતુ જીવન સાથે વણાયેલી ઘણીબધી બાબતોમાં આ ડીગ્રી સુસંગત થઈ શકતી નથી. વિદ્યાર્થી ડીગ્રી મેળવ્યા બાદ સમાજ, માતા-પિતા, વડીલો, મિત્રો કે અન્યો સાથે સાયુજ્ય નથી સાધી શકતો પરિણામે જનરેશન ગેપ ઉભી થાય છે. આધુનિક વિદ્યાર્થી જીવન મુલ્યો ઉજાગર નથી કરી શકતો અને એટલે જ સહેજે પણ મુશ્કેલીઓ આવતા કે ધાર્યું પરીણામ ન આવતા, નિષ્ફળ જતા તે આત્મઘાતી પગલા ભરે છે.

આવા અનિચ્છનીય અનિષ્ટ ને રોકવા હજુ પણ ‘મશીનરૂપી માનવ’નું શિક્ષણની ફેક્ટરીઓમાં થતું પ્રોડક્શન અટકાવવાં ફરીથી એ જ 3H ની કેળવણી કે પ્રકૃતિના ખોળે શિક્ષણને અમલી બનાવવું જરૂરી છે. શિક્ષણની હાટડીઓ બંધ કરી કૌશલ્યપૂર્ણ શિક્ષણને પુનઃ અવકાશ આપવો જ રહ્યો. વિદ્યાર્થીને સાચા અર્થ માં કેળવવો જ રહ્યો તો જ માનવી-વિશ્વમાનવ બની શકશે. “વસુધેવ કુટુમ્બકમ” ને ચરિતાર્થ કરી શકશે.

અંતમાં ગાંધીજીનું વધુ એક અવતરણ:

‘વરુની નિંદા કરવાથી ઘેટાને ઝાઝો લાભ નહિ થાય. વરુની ચુંગાલમાં ન ફસાવવાનું ઘેટા એ શીખી લેવું રહ્યું.’

References

1. ગુજરાતીનું અભિનવ અધ્યાપન. ૨૦૧૦, નીરવ પ્રકાશન
2. <https://gu.m.wikipedia.org>